

Jacek Wojnicki*

20 LAT PRZEMIAN W EUROPIE ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ – PRÓBA BILANSU

Region Europy Środkowej i Wschodniej od przełomu lat 80. i 90. XX wieku doświadczył procesu głębokich przeobrażeń wewnętrznych. Były one przede wszystkim rezultatem upadku systemu rządów partii komunistycznych w omawianych państwach. Mimo podobnego punktu wyjścia, proces przemian toczył się wedle zróżnicowanych scenariuszy. Przesłankami decydującymi o przebiegu transformacji systemowej były: posiadanie (lub brak) własnej tradycji państwowej, posiadanie (lub brak) tradycji funkcjonowania instytucji demokratycznych, stopień rozwoju społeczno-gospodarczego, bliskie więzi z Zachodem traktowanym jako model cywilizacyjny, struktura etniczna w danym organizmie państwowym. W przypadku omawianych państw (w momencie początkowym zmian w 1989/1990): Polski, Czechosłowacji, Węgier, Bułgarii, Rumunii, Jugosławii oraz Albanii powyższe przesłanki występowały w zmiennym charakterze (Agh 1998, Brzeziński 1990, Holmes 1997, Dawisha, Parott 1997; Mink, Szurek 1992; Wiatr 2006)

Na proces przeobrażeń wewnętrznych składało się kilka zasadniczych elementów: formowanie się demokratycznego systemu politycznego, kształtowanie pluralistycznej sceny politycznej, przemiany w systemie społeczno-gospodarczym i zwrot w kierunku reform rynkowych, reorientacja w polityce zagranicznej w kierunku instytucji europejskich oraz NATO-wskich (Wiatr 2006, Kofman, Roszkowski 1999; Rakowska-Harmstone 2006, Wojnicki 2002).

Przemiany systemowe mające miejsce w państwach Europy Środkowej i Wschodniej od przełomu lat 80. i 90. XX wieku znalazły swoje odzwierciedlenie w przyjęciu nowych rozwiązań ustrojowych. Państwa porzucające rozwiązania typowe dla państw socjalistycznych przyjmowały, nie bez problemów wewnętrznych, instytucje demokratycznych systemów rządów (Zawadzka 1992, Mołdawa 2003, Agh 1998, Fitzmaurice 1998). Wykorzystywano trzy modele przy tworzeniu nowych instytucji polityczno-ustrojowych: nawiązywano do instytucji funkcjonujących w danym państwie przed okresem

***Jacek Wojnicki** – dr hab., politolog, autor prac poświęconych analizie porównawczej transformacji systemowych w Środkowo-Wschodniej Europie. Wykłada w Akademii Humanistycznej w Puławach.

rządów komunistycznych, dokonywano tzw. recepcji rozwiązań demokracji zachodnich, a także wykorzystywano rozwiązania ustrojowe funkcjonujące w okresie realnego socjalizmu.

Zgoda na powyższy kierunek przeobrażeń ustrojowych znalazła swoje odzwierciedlenie w konkretnych rozwiązaniach prawnych. Przyzwolenie głównych sił politycznych dotyczyło także tendencji, którym zmiany winny służyć. Wśród nich znalazły się:

1. deklaracja budowy państwa prawa (znalazło to swój wyraz m. in. w sądownictwie konstytucyjnym, wprowadzeniu instytucji rzecznika praw obywatelskich),
2. zaakceptowanie pluralizmu życia politycznego (temu służyły szczególnie przepisy w konstytucjach, ustawy o partiach politycznych i ordynacje wyborcze),
3. dążenie do zapewnienia demokratycznych stabilnych rządów (dlatego sięgano po sprawdzone rozwiązania zachodnioeuropejskie, np. konstruktywne wotum nieufności) (Mołdawa 1996, s. 45).

Jeśli chodzi o restytucję rozwiązań rodzimych sprzed okresu rządów partii komunistycznych w omawianych regionie, to sięgano po takie rozwiązanie dość powszechnie. W tym kontekście należy wymienić przywrócenie instytucji prezydenta (Polska, Węgry, Albania), drugiej izby parlamentu – Senatu (Polska, Czechy, Rumunia), tradycyjnej nazwy parlamentu – *Sabor* w Chorwacji, *Sobranije* w Macedonii, Zgromadzenie Krajowe na Węgrzech. Z kolei w Bułgarii nawiązano do rozwiązania pochodzącego z *konstytucji tyrnowskiej* z 1879 roku i przywrócono tradycyjną konstrukcję konstytuanty w postaci Wielkiego Zgromadzenia Narodowego.

Państwa kształtujące system demokratycznych instytucji państwowych stanęły przed poważnym dylematem szukania inspiracji zewnętrznych. Za wzór sprawnie funkcjonujących demokracji uchodziły państwa zachodnioeuropejskie oraz – w pewnym zakresie – USA (mimo odmiennych tradycji państwowych)¹. Za szczególnie atrakcyjne uważano powszechnie modele wzmocnionej egzekutywy, obawiając się słabości klasycznego modelu parlamentarnego. Dlatego też posilkowano się modelem wzmocnionej władzy wykonawczej w modelu kanclerskim (rozwiązania niemieckie z Ustawy Zasadniczej RFN z maja 1949 roku) czy aktywnej prezydentury w modelu V Republiki Francuskiej. Duże znaczenie w procesie przeobrażeń ustrojowych odgrywa tradycja demokratyczna, co podkreślił Andrzej Antoszewski

¹Szczególnie w przypadku chorwackim oraz albańskim w latach 90. XX wieku za sprawą silnych osobowości Franjo Tudjmana oraz Sali Berishy.

twierdząc, iż w Czechach i na Słowacji, a także na Węgrzech i w Słowenii zaznaczył się wpływ rodzimej tradycji parlamentarnej i akceptacja sytuacji, w której prezydent nie ingeruje w stosunki między parlamentem i gabinetem, choć formalnie powołuje rząd (Antoszewski 1997, s. 63)².

Sięgano również po rozwiązania prawno-ustrojowe ustanowione w czasach rządów powojennych (lata 1945-1989). W państwach postjugosłowiańskich nawiązywano – choć nie akcentowano tego w sposób bezpośredni – do modelu prezydentury, który symbolizował marszałek Josip Broz-Tito (Chorwacja, Macedonia, w mniejszym przypadku Serbia). W Słowenii wykorzystano model samorządowej reprezentacji, czego wyrazem było funkcjonowanie Rady Państwa. W Macedonii funkcjonowanie parlamentu – Zgromadzenia – oparto na inspiracji systemem skupstnińskim, ukształtowanym w *titowskiej* Jugosławii (Bujwid-Kurek 2008, Wojnicki 2007).

Ustanowione na przełomie lat 80. i 90. XX wieku prowizorium konstytucyjne, tworzące podstawy demokratycznego państwa okazało się zadziwiająco trwałe na Węgrzech. Stało się tak za sprawą znacznego zaawansowania zachodzących w tym kraju przemian ustrojowych, na Węgrzech zapoczątkowanych w drugiej połowie lat 80. Jak zauważa Stanisław Gebethner (Gebethner 1998, s. 11), ówczesne zmiany ustrojowe antycypowały przeobrażenia dokonane po 1989 roku. Drugim istotnym elementem był legalizm konstytucyjny, w oparciu o który dokonywano zmian. Dotychczasowe konstytucje dostosowywano w sposób ewolucyjny do wyzwań ustrojowych transformacji. Nowe władze węgierskie (po wyborach w marcu 1990 r.) skupiły swą główną uwagę na przeobrażeniach gospodarczych, uznając przyjęte rozwiązania konstytucyjne za wystarczający gwarant i instrument demokratycznego państwa.³ Pozostałe cztery omawiane w tej analizie państwa (Bułgaria, Rumunia, Słowacja oraz Czechy) przyjęły po 1991 roku nowe ustawy zasadnicze. Wśród powyższych państw można wymienić dwie grupy. Czechy i Słowacja to przykłady nowych państw środkowoeuropejskich, powstałych w rezultacie rozpadu ich wspólnej federacji. Uchwalenie nowych konstytucji stanowiło niezbędną podstawę do ukształtowania struktury organów państwowych, zadeklarowania respektowania katalogu podstawowych praw i wolności obywatelskich. Było także swoistą legitymizacją nie tylko sił politycznych sprawujących władzę w nowych organizmach państwowych, ale i legitymizacją nowych organizmów państwowych. Podobny

²Brak dłuższej tradycji demokratycznej w znacznym stopniu tłumaczy trudności z konsolidacją instytucji demokratycznego państwa w Bułgarii, Rumunii oraz na Słowacji. Zob.: Malova 1995, s. 71, Stefoi-Sava 1995, s. 78.

³O procesie przygotowywania konstytucji w latach 1994-1998 przez koalicję MSzP i SzDSz zob.: Arato 1995, s. 45, Péteri 1994, s. 149.

mechanizm funkcjonował w przypadku państw postjugosłowiańskich (Konstytucje: Chorwacji z 1990 r., Słowenii i Macedonii z 1991 r., Czarnogóry z 1992 r. i 2007 r., Serbii z 1990 r. oraz 2006 r.).

Bulgaria i Rumunia stanowią z kolei przykłady państw, w których przede wszystkim akcentowano intencję zwrotu demokratycznego przez nowe elity rządzące, wywodzące się z byłej partii komunistycznej. Nowe konstytucje stanowiły swoiste „karty wizytowe wobec społeczności międzynarodowej” oraz próbę legitymizacji nowych elit. Jednakże należy podkreślić, iż przyjęcie konstytucji w drugim roku przemian stanowi dopiero pierwszy etap wieloletnich przemian ustrojowych. Dość wskazać, że oba państwa charakteryzowały się bardzo niestabilnym systemem politycznym, co rzutowało na nieskuteczność rządów⁴. Wymienione ustawy zasadnicze zostały przyjęte przez parlamenty pochodzące z wolnych wyborów. Dodatkowo konstytucja Rumunii została zaakceptowana w referendum powszechnym. Podobna tendencja była zauważalna w Serbii – w 1990 roku oraz w 2006 roku, Czarnogórze – w 1992 roku i w 2007 roku oraz w Albanii w 1998 roku.

W działaniach ustrojodawców można dostrzec tendencję uczynienia z rządu najsilniejszego elementu układu władz. W rozwiązaniu tym widziało kompromis między onnipotencją parlamentu a silną władzą prezydencką. Trudno jednak wyodrębnić wspólne modele systemu rządów, bowiem w poszczególnych państwach znalazły zastosowanie specyficzne rozwiązania. Czysty model kanclerski nie znalazł w żadnym państwie tu omawianym swego odzwierciedlenia, najbliższy rozwiązaniom zachodnioniemieckim funkcjonuje na Węgrzech oraz w nie omawianej w tej pracy Polsce (Domagała 1997). W obawach ustrojodawców przed wyposażeniem premiera we władzę kanclerską jako jedynej osoby odpowiedzialnej przed parlamentem można znaleźć uzasadnienie dla regulacji dopuszczających odwołanie przez parlament poszczególnych ministrów. W państwach przeprowadzających przeobrażenia gospodarcze równoległe z politycznymi istnieje konieczność funkcjonowania jednego, silnego centrum politycznego, które będzie realizowało zadania polityczne. Podstawowym zarzutem, jaki można sformułować wobec elit politycznych w społeczeństwach postkomunistycznych jest brak istnienia takiego silnego centrum wykonawczego oraz niejawności procesów decyzyjnych. Słuszne i godne odnotowania wydają się obawy Davida Olsona, iż w nowych systemach politycznych w Europie Środkowej

⁴Na niebezpieczeństwo „konstytucji sztywnej” zwracał uwagę Holmes, który pisał: „Bardzo trudno jest skłonić kogoś do poszanowania woli autorów konstytucji, gdy tak szybko zmienia się kontekst okoliczności politycznych. Z trudnością jedynie można szanować kompromis zawarty wczoraj, gdy dziś jeden z jego partnerów znikł już kompletnie ze sceny. Zob.: Holmes 1993, s. 41.

i Wschodniej prezydenci i premierzy działają w stanie nieokreśloności swej władzy. W jednych krajach premierzy są oskarżani o to, że przekraczają swoje kompetencje działając w sposób prezydencki, w drugih zaś, że nie panują nawet nad własnym gabinetem ministrów (Olson 1999, s. 107). Niejasne układy sprzyjają działaniom różnego rodzaju grup nacisków na konstytucyjne organy państwa. Zagrożenie takie jest szczególnie groźne w państwach budujących demokratyczne instytucje. Dlatego regulacje konstytucyjne powinny być klarowne i dokładne, aby nie nastroczały kłopotów interpretacyjnych (spory kompetencyjne między rządem Donalda Tuska a prezydentem Lechem Kaczyńskim w Polsce, rządem Józsefa Antalla a prezydentem Arpadem Gönczem na Węgrzech, rządem Călina Popescu-Tăriceanu a prezydentem Traianem Băsescu w Rumunii itd.).

Regulacje prawno-konstytucyjne okazały się nad wyraz trwałe. Najistotniejsze modyfikacje ustroju polityczno-ustrojowego miały miejsce w Chorwacji oraz Rumunii i na Słowacji. Polegały one na zmianie układu zależności pomiędzy parlamentem, rządem a prezydentem. W przypadku Chorwacji dokonano się w ten sposób symboliczne zerwanie z systemem autorytarnym związanym z prezydentem Franjo Tuđmanem (Krysieniel 2007, Bačić 2003). W Rumunii w październiku 2003 roku w kontekście aspiracji integracyjnych z Unią Europejską przeprowadzono referendum konstytucyjne, sankcjonujące doprecyzowanie uprawnień głównych organów władzy państwowej (Brodziński 2005). Na Słowacji – podobnie jak w przypadku Chorwacji – zmiany konstytucyjne oznaczały zerwanie z systemem rządów symbolizowanych przez Vladimira Mečiarą (nazywanego *Żelaznym Vlado*) (Zenderowski 2008). Także w pozostałych państwach dokonano pewnych modyfikacji odnoszących się do funkcjonowania instytucji politycznych. W Polsce i na Słowacji zmieniono tryb wyboru prezydenta, powierzając wspomnianą kompetencję narodowi, zamiast – jak było w regulacjach dotychczasowych – deputowanym. W przypadku polskim stanowiło to element rywalizacji głównych obozów politycznych przed planowaną elekcją prezydencką jesienią 1990 roku. W kontekście słowackim mieliśmy natomiast do czynienia z reakcją na kryzys konstytucyjny związany z niemożnością wyboru głowy państwa po zakończeniu kadencji prezydenta Michala Kovača (marzec 1998 roku) (Osiński 2009). Także w Bułgarii dokonano zmiany trybu elekcji prezydenckiej, powierzając to prawo obywatelom (regulacje konstytucji z lipca 1991 roku) (Karp, Grzybowski 2002).

Istotnym elementem przemian ustrojowych było kształtowanie się pluralistycznej sceny politycznej (Fiala, Holzer, Strmiska 2002, Krysieniel, Wojnicki 2009, Lewis 2000, Migalski 2008, Wojnicki 2004). Po kilkudziesięciu latach zniesione zostały formalne zakazy funkcjonowania opozycyjnych ugru-

powań politycznych, zrywając z systemem monopartii (ewentualnie wzbo-
gaconym o tzw. *Partie sojusznice* jak Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSL, Stronnictwo Demokratyczne *SD* w Polsce czy Bułgarski Ludowy Zwią-
zek Chłopski *BZNS* w Bułgarii). Scena polityczna formowała się w oparciu
o następujące bloki: postkomunistyczne, ugrupowań historycznych, partii
wyrosłych z opozycji liberalno-demokratycznej oraz nowych nurtów poli-
tycznych (ekolodzy, ugrupowania emeryckie). Przez kilkanaście lat kluczo-
wym podziałem na scenie politycznej był podział według kryterium histo-
rycznego – ugrupowania postkomunistyczne versus ugrupowania wywodzące
się z ruchów opozycyjnych. Podział ten uniemożliwiał – praktycznie – for-
mowanie koalicji rządowych (na szczeblu samorządowym nie przestrzegano
sumiennie tej zasady) przez ugrupowania z obu stron „politycznej baryka-
dy”. Do nielicznych wyjątków, które określano w publicystyce „historycznym
porozumieniem” doszło np. w Słowenii – kilka gabinetów tworzonych przez
szerokie centrolewicowe i centroprawicowe koalicje przez Janeza Drnovška
(lata 1992-2002), porozumienie Węgierskiej Partii Socjalistycznej i Zwią-
zku Wolnych Demokratów w maju 1994 roku i w maju 2002 roku, udział
Unii Sił Demokratycznych w popieraniu eksperckich rządów Republiki Buł-
garii Dymitra Popowa (grudzień 1990-listopad 1991) oraz Lubena Berowa
(listopad 1992-październik 1994 roku), udział Unii Socjaldemokratycznej
w centroprawicowych gabinetach formowanych przez Konwencję Demokra-
tyczną Rumunii (1996-2000). Nadmienić należy, iż odmiennie kształtowała
się scena polityczna w państwach tzw. *demokracji* (rozwiązaniach hybry-
dowych łączących elementy demokracji oraz dyktatury jednostki – *casus*
Słowacji doby rządów Vladimira Mečiara (okres 1994-1998) czy Chorwa-
cji podczas prezydentury Franjo Tudjmana (Ash 2000, Antoszewski, Her-
but 2001). W państwach tych kluczowy podział odnosił się do wspierania
rządów Ruchu na Rzecz Demokratycznej Słowacji *HZDS* na Słowacji oraz
Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej *HDZ* w Chorwacji lub próbach
współtworzenia szerokiej koalicji opozycji liberalno-demokratycznej. W obu
przypadkach ugrupowania postkomunistyczne – Partia Lewicy Demokra-
tycznej Petera Weissa na Słowacji oraz Partia Socjaldemokratyczna Ivičky
Račana w Chorwacji stanęły po stronie bloku opozycyjnego wobec władz
autorytarnych (Cohen 1997). Odmiennie ukształtowała się scena politycz-
na w Bośni i Hercegowinie. Ta była republika jugosłowiańska, stanowiąca
mozaikę etniczną Serbów, Muzułmanów oraz Chorwatów nazywana była
„Jugosławią w miniaturze”. Główny podział polityczny odnosi się do funk-
cjonowania ugrupowań reprezentujących interesy narodowe poszczególnych
społeczności – Partia Akcji Demokratycznej *SDA* (Muzułmanie), Serbska
Partia Demokratyczna *SDS* (Serbowie) oraz Chorwacka Wspólnota Demo-

kratyczna *HDZ* (Chorwaci) (Bojić 2001, Chandler 2000).

Lata 90. XX wieku zaznaczyły się wznowieniem działalności przez ugrupowania funkcjonujące przed okresem rządów komunistycznych. W Polsce mieliśmy do czynienia z sięganiem po szyldy: Polskiej Partii Socjalistycznej, Stronnictwa Narodowego, Chrześcijańskiej Demokracji czy Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Ugrupowania powyższe nie zanotowały sukcesów wyborczych, z pewnym wyjątkiem PSL utworzonego poprzez mariaż grupy seniorów ruchu ludowego z PSL oraz struktur Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (Paluch 1995, Kuczur 2005, Nieć 2004). Podobna tendencja występowała także w pozostałych państwach postkomunistycznych. Działalność wznowiały ugrupowania ludowe, socjaldemokratyczne czy liberalne, sięgając po stare szyldy, dlatego nazywano je w politologii i w publicystyce „partiami historycznymi”. Największe sukcesy z tej grupy ugrupowań politycznych odniosły: Czeska Partia Socjaldemokratyczna (*ČSSD*), Słoweńska Partia Ludowa (*SLS*), Narodowa Partia Liberalna w Rumunii (*PNL*), Partia Demokratyczna w Serbii (*DS*), Serbska Partia Radykalna (*SRS*). Na Węgrzech, w latach 90. XX wieku aktywną rolę na scenie politycznej odgrywała Partia Drobnych Posiadaczy (*FGKP*) (Sobolewska-Myślik 1999).

Sukces odnosiły także w państwach Europy Środkowowschodniej ugrupowania nowe, nienawiązujące do dotychczasowych partii czy nurtów ideowo-politycznych. Przykład wspomnianej tendencji stanowią silne ugrupowania konserwatywno-liberalne, ukształtowane w Republice Czeskiej – Obywatelska Partia Demokratyczna (*ODS*), Związek Młodych Demokratów – Węgierska Partia Obywatelska (*FIDESZ*) czy Słoweńska Partia Demokratyczna (*SDS*). Ugrupowania powyższe próbowały łączyć rynkowe wartości w sferze gospodarczej z konserwatywnymi w sferze społecznej. W Polsce ugrupowaniem odwołującym się do podobnych wartości próbowała być Platforma Obywatelska RP. Obok udanych przykładów formowania ugrupowań liberalno-konserwatywnych można wymienić także *casus* Unii Sił Demokratycznych (*SDS*) w Bułgarii czy Konwencji Demokratycznej Rumunii (*CDR*), w których to przypadkach doszło do rozpadu ugrupowań, mimo jednorazowych sukcesów (*CDR* w listopadzie 1996 roku czy *SDS* w czerwcu 1997 roku). Specyficznym typem ugrupowań były partie zakładane wokół znanej osoby (byłego cara Symeona II w Bułgarii, magnatów medialnych Alians Nowego Obywatela *ANO* w Słowacji czy znanych dziennikarzy telewizyjnych – Sprawy Publiczne *VV* w Czechach).

Po 1990 roku w państwach Europy Środkowowschodniej (zaliczając do nich Polskę, Czechy, Słowację, Węgry, Rumunię, Bułgarię oraz Słowenię) odbyło się 45 elekcji parlamentarnych⁵. Należy dodać, iż 11 spośród nich odbyło się przed terminem. Wśród przesłanek zarządzania przedterminowych wyborów do ciał ustawodawczych należy wymienić: po pierwsze, uchwalenie nowej konstytucji i wprowadzenie nowych instytucji politycznych (Bułgaria w 1991, Rumunia w 1992 czy Słowenia w 1992 roku). Po drugie: kryzys polityczny, który próbowano zażegnać poprzez odwołanie się do woli wyborców (Czechy w 1998 roku, Słowacja w 1994 roku oraz 2006 roku, Bułgaria w 1994 roku oraz w 1997 roku czy Słowenia w 2000 roku). Trzecia przesłanka wystąpiła natomiast w Czechosłowacji w 1990 roku. Zadecydowano wówczas, iż pierwsza kadencja demokratycznie wybranych parlamentów (Zgromadzenia Federalnego, Czeskiej Rady Narodowej oraz Słowackiej Rady Narodowej) będzie dwuletnia. Okres ten przeznaczono na kształtowanie się pluralistycznej sceny politycznej oraz zbieranie doświadczeń w funkcjonowaniu instytucji demokratycznych.

Proces kształtowania się systemów partyjnych należał do zróżnicowanych. Najstabilniejsza scena polityczna uformowała się w Republice Czeskiej, na Węgrzech oraz w Słowenii i w Rumunii. W przypadku Polski, Słowacji, Bułgarii stabilność sceny politycznej była mniejsza. Dotychczasowe ugrupowania ulegały wewnętrznej erozji, nowe ugrupowania odnosiły sukcesy w wyborach parlamentarnych (Akcji Wyborczej Solidarność AWS w 1997 r., *PO*, *PiS*, *LPR* w 2001 r. w przypadku Polski, Partia Porozumienia Obywatelskiego *SOP* w 1998 r., *ANO*, *Smer* w 2002 r. w Słowacji, Narodowy Ruch Symeona II *NDSII* w 2001 r., Obywatele na rzecz Demokratycznego Rozwoju Bułgarii *GERB* w 2009 r. w przypadku Bułgarii).

Czterokrotnie zwycięstwo wyborcze odnosił *HZDS* na Słowacji, przy czym zauważalna była tendencja spadkowa poparcia dla ugrupowania Vladimira Mečiara (od 34% w 1992 roku do 19% w 2002 roku) (Zenderowski 2008). Trzykrotnie najwięcej mandatów w Zgromadzeniu Państwowym uzyskiwała Liberalna Demokracja Słowenii *LDS* pod przewodnictwem Janeza Drnovška, przy czym odnotować można było w latach 1992-2000 tendencję zwykłą poparcia dla wspomnianego ugrupowania o profilu socjalliberalnym (z 22% w 1992 roku do 36% w 2000 roku) (Krysienel 2005). Dwukrotnie z rzędu sukces wyborczy był udziałem Obywatelskiej Partii Demokratycz-

⁵Stanisław Gebethner wskazuje na cztery podstawowe funkcje wyborów parlamentarnych: 1. nadanie rządzącym legitymacji do sprawowania władzy; 2. wyrażenie woli wyborców; 3. odtworzenie najpełniejszego obrazu zróżnicowania opinii publicznej reprezentowanej w parlamencie; 4. wyłonienie stabilnej większości rządowej. Zob.: S. Gebethner 1997.

nej (w 1992 roku oraz w 1996 roku), Czeskiej Partii Socjaldemokratycznej (w 1998 r. oraz 2002 roku) (Migalski 2008), a także Węgierskiej Partii Socjalistycznej (w 2002 roku oraz w 2006 roku) (Körmendy 2009, s. 298). W przypadku Słowacji dwukrotnie sukces odniosła partia *Smer-SD*, (w 2006 roku oraz 2010 roku). W Polsce, Słowacji oraz w Bułgarii sukcesy wyborcze odnotowywały nowe ugrupowania polityczne. We wrześniu 1997 roku ponad 33% głosów padło na kandydatów Akcji Wyborczej Solidarność, będącej szeroką koalicją ugrupowań centroprawicowych pod przewodnictwem NSZZ „Solidarność”. W Słowacji wybory w 2006 roku wygrał *Smer-SD* będący lewicowym ugrupowaniem kierowanym przez Roberta Fico (Ukielski 2009, s. 254). W Bułgarii dwukrotnie wyborcy powierzali stery państwa nowo powstałym ugrupowaniom politycznym. W czerwcu 2001 roku sukces odniosła koalicja dwóch ugrupowań monarchicznych, kierowana przez byłego cara Symeona II, natomiast osiem lat później (czerwiec 2009 roku) ugrupowanie *GERB* założone przez dotychczasowego mera Sofii – Bojko Borisowa (ok. 39,7% – 116 mandatów). Jak trafnie zauważył znawca dziejów Bułgarii Zbigniew Klejn (Klejn 2005, s. 222), ruch utworzony przez cara stał się pospolitym ruszeniem ludzi rozczarowanych i zawiedzionych; poparcia udzieliła Symeonowi II również plejada gwiazd sceny i ekranu. Ugrupowanie Borisowa prezentowało się jako jedyna siła zdolna do zwalczania korupcji i nepotyzmu w elitach i administracji. Warto przypomnieć, iż pod podobnymi hasłami wybory do polskiego parlamentu we wrześniu 2005 roku wygrało ugrupowanie Jarosława Kaczyńskiego (Kowalczyk, Tomczak 2007).

Przełomowe dla państw Europy Środkowej okazały się wybory wiosną 2010 roku przeprowadzone: w kwietniu na Węgrzech, w maju w Republice Czeskiej oraz w czerwcu w Słowacji. Przyniosły one porażki dotychczasowym ugrupowaniom sprawującym władzę, a do parlamentów weszli deputowani reprezentujący nowo powstałe organizacje polityczne. Jak podkreśla publicysta tygodnika „Polityka”: „Od 2006 roku jako tako ukształtowany system polityczny uległ rozchwianiu. Narastało społeczne rozgoryczenie i frustracja. Na masową skalę można było zaobserwować ucieczkę ludzi z życia publicznego i przekonanie, iż polityka to świństwo, a politycy to skorumpowani złodzieje” (Koszycki 2010). Panująca atmosfera społeczno-polityczna zaowocowała znaczącymi przetasowaniami na scenie politycznej. Do Izby Poselskiej po raz pierwszy od 1990 roku nie dostali się reprezentanci Czechosłowackiej Partii Ludowej (tradycyjna nazwa partii). Znaczący spadek poparcia zanotowały oba kluczowe ugrupowania – zarówno *CSSD*, jak i *ODS*. O ile w poprzedniej elekcji w 2006 roku na obie partie padło ok. 70% głosów, to po czterech latach – tylko niecałe 41%. Beneficjanta-

mi okazały się nowe ugrupowania – założone przez byłego szefa dyplomacji i współpracownika prezydenta Havla – Karla Schwarzenberga (*TOP 09 – Tradycja, Odpowiedzialność, Dostatek*) oraz *Sprawy Publiczne*, utworzone przez popularnego prezentera telewizyjnego Radka Johna. Trafna wydaje się analiza politologa Jiri Pehego: „Sprawy Publiczne spełniają wszystkie kryteria partii populistycznej. Mają charyzmatycznego lidera, który walczy z elitą władzy i w imieniu ludu domaga się demokracji bezpośredniej. Podkreślają znaczenie walki z korupcją i przestępczością w ogóle, domagają się porządku i grają na emocjach wyborców. Znają tylko proste odpowiedzi na wszelkie problemy” (Kaczorowski 2010). Do Słowackiej Rady Narodowej weszli natomiast reprezentanci nowego ugrupowania założonego przez 42-letniego Glogera Richarda Sulika o nazwie *Wolność i Solidarność (SaS)*. R. Sulik, syn emigrantów z komunistycznej Słowacji, wrócił do ojczyzny po 1989 roku i został doradcą kolejnych ministrów finansów. Zyskał rozgłos jako pomysłodawca wprowadzenia podatku liniowego. *SaS* prezentuje się jako ugrupowanie liberalne: domaga się znacznego ograniczenia roli państwa w gospodarce, jest za legalizacją narkotyków i związków jednopłciowych. Kwestie obyczajowe służą przyciągnięciu młodego elektoratu, a szef partii koncentruje swoją uwagę na zagadnieniach ekonomicznych (Kaczorowski 2010). Sukces w wyborach do węgierskiego Zgromadzenia Krajowego odnotowało nacjonalistyczne ugrupowanie *Jobbik* (Ruch na rzecz Lepszych Węgier) – 47 mandatów. Z kolei 16 deputowanych wprowadziła niekonwencjonalna partia zielonych – Polityka Może Być Inna (*LMP*) (Sikorski 2010). Na Węgrzech dodatkowo sytuację społeczno-polityczną ukształtowało załamanie gospodarcze, ujawnione w 2006 roku: we wrześniu media podały do publicznej wiadomości nagranie tajnego wystąpienia ówczesnego premiera, który przyznawał się do fałszowania danych ekonomicznych w celu wygranej w elekcji do parlamentu. Spowodowało to drastyczny spadek zaufania do rządzącej socjalliberalnej koalicji (z ponad 40% w wyborach do kilkunastu procent w badaniach sondażowych kilka miesięcy później) oraz masowe antyrządowe protesty uliczne w większych miastach Węgier (Góralczyk 2009).

Spektakularne porażki odnosiły ugrupowania dotychczas sprawujące władzę. Jako pierwsza gorycz klęski odczuła Konwencja Demokratyczna Rumunii, która nie weszła do parlamentu w wyniku elekcji w listopadzie 2000 roku. Rok później podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Akcji Wyborczej Solidarność (Antoszewski 2004). W 2009 roku mandatów w Zgromadzeniu Narodowym nie uzyskał Ruch Narodowy Symeona II. W wyborach w kwietniu 2010 roku do parlamentu węgierskiego nie weszli (po raz pierwszy od 1990 roku) deputowani Związku Wolnych Demokratów, grupującego znanych działaczy opozycji socjalliberalnej z okresu rządów partii komuni-

stycznej. Z kolei w czerwcu 2010 roku zakończyła się kariera parlamentarna Ruchu na Rzecz Demokratycznej Słowacji Vladimira Mečiara.

Według danych z 2006 roku *European Values Survey* oraz *World Values Survey* w państwach Europy Środkowowschodniej ponad równość przedkłada się wolność. Dążenie do wolności dużo wyraźniej się zaznacza niż potrzeba równości przede wszystkim na Słowacji, w Bułgarii, w Czechach i na Litwie. Są to wartości na poziomie zbliżonym do występującego w Niemczech Zachodnich (ok. 60%). Trochę mniejszy odsetek społeczeństwa stawia wolność ponad równość w Estonii (ok. 55%) oraz – co może zaskakiwać – w Polsce (ok. 55%). Jednocześnie w Polsce deklarowana potrzeba równości jest względnie duża (ok. 40%). Na Węgrzech, we wschodnich landach Niemiec i Rosji za „wolnością przed równością” optowało mniej ankietowanych (ok. 45%). Na Węgrzech równość ceni podobny odsetek respondentów jak w Rosji (ok. 47%) (Besier, Stokłosa 2009, s. 544).

Freedom House, organizacja oceniająca stopień demokratyzacji w państwach na świecie zaproponowała w 2004 roku nowy sposób jej pomiaru. Indeks składa się z sześciu zmiennych przyjmujących wartość od 1 (maksimum demokracji) do 7 (maksimum autorytaryzmu). Do wspomnianych zmiennych zaliczamy: proces wyborczy, społeczeństwo obywatelskie, niezależność mediów, zdolność rządu, konstytucyjne, ustawowe i sądowe ramy przestrzegania praw człowieka oraz poziom korupcji. Wynik pomiędzy 1 a 2 (uśredniony rezultat z sześciu zmiennych) oznacza zaliczenie państwa do grupy skonsolidowanych demokracji; pomiędzy 2 a 4 – do demokracji częściowo skonsolidowanych; pomiędzy 4 a 5 – do reżimów przejściowych (hybrydalnych); pomiędzy 5 a 6 – do częściowo skonsolidowanego autorytaryzmu; natomiast powyżej 6 – do skonsolidowanego autorytaryzmu (Antoszewski 2006, s. 88).

W 2009 roku – po 20 latach przemian systemowych w omawianym regionie Europy – eksperci z *Freedom House* do modelu demokracji skonsolidowanych zaliczali osiem państw: Słowenię (z wynikiem 1.93), Estonię (1.93), Łotwę (2.18), Węgry (2.29), Czechy (2.18), Litwę (2.29), Słowację (2.46) oraz Polskę (2.25); do typu demokracji nieskonsolidowanych siedem państw: Bułgarię (z wynikiem 3.04), Rumunię (3.36), Chorwację (3.71), Serbię (3.79), Czarnogórę (3.79), Albanie (3.82) oraz Macedonię (3.86); natomiast trzy państwa do reżimów przejściowych: Bośnię i Hercegowinę (z wynikiem 4.18), Ukrainę (4.39) oraz Gruzję (4.93). Z kolei Rosja (6.11) razem z Białorusią (6.57) zostały zaliczone do skonsolidowanego autorytaryzmu⁶.

⁶<http://www.freedomhouse.org/>(28 VI 2010).

Literatura

- AGH A. (1998), *The Politics of Central Europe*, London.
- ANTOSZEWSKI A. (1997), *Forma rządu*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław.
- (2004), *Wzorce rywalizacji politycznej w demokracjach europejskich*, Wrocław.
- (2006), *Integracja europejska a demokratyzacja Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Dialog europejski Zachód-Wschód. Polityka-Gospodarka-Społeczeństwo*, red. A. Stępień-Kuczyńska, T. Jałmużna, Toruń.
- ANTOSZEWSKI A., HERBUT R. (2001), *Systemy polityczne świata współczesnego*, Gdańsk.
- ARATO A. (1995), *Parliamentary Constitution Making in Hungary*, „East European Constitutional Review”, vol. 4, Nr 4, Fall.
- ASH T. G. (2000), *Historia na gorąco. Eseje i reportaże z Europy lat 90-tych*, Kraków.
- BAČIĆ A. (2003), *The Constitutional System of the Republic of Croatia*, [in:] D. Vujadinović [ed.], *Between Authoritarianism and Democracy: Serbia, Montenegro, Croatia*, vol. 1, Beograd.
- BESIER G., STOKŁOSA K. (2009), *Europa dyktatur. Nowa historia XX wieku*, Warszawa.
- BOJIĆ M. (1990), *Historija Bosne i Bośniaka, Sarajevo 2001*.
- BRZEZIŃSKI Z. (199), *Wielkie bankructwo, Narodziny i śmierć komunizmu w XX wieku*, Paryż.
- BRODZIŃSKI W. (2005), *System konstytucyjny Rumunii*, Warszawa.
- BUJWID-KUREK E. (1992), *Państwa południowo-wschodnie. Szkice ustrojowe*, Kraków 2008.
- (1992) *Cet etrange post-communisme. Rupture et transitions en Europe centrale et orientale*, [sous la direction] G. Mink et J. Ch. Szurek, Paris.
- CHANDLER D. (2000), *Bosnia: Faking Democracy after Dayton*, London.
- COHEN L. (1997), *Embattled democracy: postcommunist Croatia in transition*, [in:] *Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe*, [ed.] K. Dawisha, B. Parrott Cambridge.

- THE CONSOLIDATION (1997), of democracy in East Central Europe, K. Dawisha, B. Parrott [ed.], Cambridge.
- DAVISHA K., PARROTT B., (RED.) (1997), *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, Cambridge.
- DOMAGAŁA M. (1997), System kanclerski i możliwość jego zastosowania w nowej konstytucji RP, [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, red. M. Domagała, Warszawa.
- FIALA, P., HOLZER J., STRMISKA M. (2003), *Politické strany ve střední a východní Evropě; Ideově-politiký profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*, Masarykova univerzita, Brno.
- FITZMAURICE J. (1998), *Politics and Government in the Visegrad Countries*, London.
- GEBETHNER S. (1997), Wybory jako demokratyczny sposób kreowania organów władzy publicznej, [w:] *Ustrój i struktura aparatu państwowego i samorządu terytorialnego*, red. W. Skrzydło, Warszawa 1997, s. 37.
- GEBETHNER S. (1998), W poszukiwaniu kompromisu konstytucyjnego: dylematy i kontrowersje w procesie stanowienia nowej Konstytucji RP, Elipsa, Warszawa.
- GÓRALCZYK B. (2009), Węgry. Lekcja nieodpowiedzialności, „Sprawy Polityczne”, nr 1.
- HOLMES L. (1997), *Post-communism. An introduction*, Durham.
- HOLMES S. T. (1993), O metodzie zmian konstytucji w państwach Europy Wschodniej, „Państwo i Prawo”, Nr 8.
- KACZOROWSKI A. (2010), Panienki i goryle, „Newsweek Polska”, nr 26, 27 VI.
- KLEJN Z. (2005), Bułgaria. Szkice z dziejów najnowszych, Pułtusk.
- KOFMAN J., ROSZKOWSKI W. (1999), *Transformacja i postkomunizm*, Warszawa.
- KOSZYCKI J. (2010), Wygrali, ale przegrali, „Polityka”, nr 25, 19 VI.
- KOWALCZYK K., TOMCZAK Ł., (RED.) (2007), *Czechy. Polska. Ukraina. Partie i systemy partyjne. Stan i perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- KÖRMENDY A. (2009), Węgry, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. 2006. Rocznik XVI*, Warszawa.

- KRYSIENIEL K. (2005), Słowenia, [w:] *Partie i systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Migalski, Sosnowiec.
- KRYSIENIEL K. (2007), *System polityczny Chorwacji*, Poznań-Chorzów.
- KRYSIENIEL K., WOJNICKI J. (2009), *Partie i systemy partyjne państw postjugosłowiańskich*, Warszawa-Pułtusk.
- KUCZUR T. (2005), *Polityczny ruch ludowy w Polsce. Transformacja partyjna*, Toruń.
- LEWIS P. G. (2000), *Political parties in post-Communist Eastern Europe*, London and New York.
- MALOVA D. (1995), Slovakia. Parliamentary rules and legislative dominance, „East European Constitutional Review”, vol. 4, Nr 2, Spring.
- MIGALSKI M. (2008), *Czeski i polski system partyjny. Analiza porównawcza*, Warszawa.
- MINK G., SZUREK J. CH. (1992), *Cet etrange post-communisme. Rubture et transitions en Europe centrale et orientale*, Paris.
- MOŁDAWA T. (1996), The problems of the transformation of the political system in Poland, [in:] *Reform and Transformation in Eastern Europe*, [ed.] W. Łukowski, K. A. Wojtaszczyk, Warsaw.
- MOŁDAWA T., (RED.) (2003), *Zagadnienia konstytucjonalizmu krajów Europy Środkowowschodniej*, Warszawa.
- NEW EUROPE. The Impact of the First Decade, [ed.] (2006), T. Rakowska-Harmstone, P. Dutkiewicz, Warsaw.
- NIEĆ G. (2004), *Między tradycją, historią a polityką. Ludowcy w okresie przełomu ustrojowego 1989-1991*, Kraków.
- OLSON D. (1999), *Demokratyczne instytucje legislacyjne*, Warszawa.
- PALUCH P. (1995), *PSL w polskim systemie partyjnym*, Toruń.
- PARTIE i system partyjny RP. Stan obecny i pespektywy (2007), red. K. Kowalczyk, Ł. Tomczak, Toruń.
- PARTIE i systemy partyjne Europy Środkowej (2003), red. A. Antoszewski, R. Herbut, P. Fiala, Wrocław 2003.
- PARTIE i systemy partyjne państw Europy Środkowej i Wschodniej (2005), red. M. Migalski, Sosnowiec.

- PÉTERI Z. (1994), Constitution-Making in Hungary, „Acta Juridica Hungarica”, vol. 36, Nr 3-4.
- POLITICKÉ strany ve střední a východní Evropě (2002), red. P. Fiala, J. Holzer, M. Strmiska, Brno.
- PREZYDENT w państwie współczesnym, (2009), red. J. Osiński, Warszawa.
- SIKORSKI K. (2010), Węgierscy wyborcy powierzają los państwa partiom prawniczym, „Polska. The Times”, 26 IV.
- SOBOLEWSKA-MYŚLIK K. (1999), Ciągłość historyczna w rozwoju partii politycznych w Europie Środkowej po 1989 roku – zarys problemu, [w:] Ciągłość a zmiana w systemach ustrojowych: szkice o instytucjach ustrojowych II i III Rzeczypospolitej Europy Środkowej, red. J. Czajowski, Kraków.
- STEFOI-SAVA D. (1995), Romania. Organizing legislative impotence, „East European Constitutional Review”, vol. 4, Nr 2, Spring.
- UKIELSKI P. (2009), Słowacja, [w:] Europa Środkowo-Wschodnia. 2006. Rocznik XVI, Warszawa.
- WĘGIERSKI Fidesz sięga po wszystko (2010), „Dziennik. Gazeta Prawna”, nr 80, 26 IV.
- WIATR J. (2006), Europa pokomunistyczna, Warszawa.
- WOJNICKI J. (2007), Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych w państwach postjugosłowiańskich, Pułtusk.
- (2004), Kształtowanie się pluralistycznych systemów partyjnych w Europie Środkowowschodniej (1989-2004), Pułtusk.
- (2002), Trudna droga do demokracji. Europa Środkowo-Wschodnia po 1989 roku, Warszawa.
- WYBORY parlamentarne 1997. System partyjny, postawy polityczne, zachowania wyborcze (1999), red. R. Markowski, Warszawa.
- ZAWADZKA B. (1992), Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej, Warszawa.
- ZENDEROWSKI R. (2008), Nad Tatrami błyska się..., Warszawa.

Jacek Wojnicki

**20 YEARS OF TRANSFORMATIONS IN MIDDLE AND EASTERN
EUROPE: AN ASSESSMENT ATTEMPT**

Abstract

For over 20 years we have been witnessing fundamental social, political and economic changes in post-communist countries. One cannot point out a single model of internal transformations, which are shaped by complex factors—historical, economic, civilisational, ethnic, religious and political. Although legal and constitutional norms are based on stable Western European democracies (France, Germany), political practice leaves a lot to be desired. One can point out decreasing interest in public matters, diminishing trust in political classes, increasing threats to security, and corruption. Social expectations are being used by new political parties such as VV in the Czech Republic, SaS in Slovakia, Jobbik in Hungary, or GERB in Bulgaria.